

ІСТОРИОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ УЧАСТІ МАЛОРОСІЙСЬКИХ КОЗАКІВ У ВІЙНІ 1812 р.

Автор спробував проаналізувати погляди, ідеї дослідників XIX–XXI ст. на дані події, а також осмислити й визначити цінність історичного спадку із сучасної точки зору.

Ключові слова: історіографія, методологічні принципи, Вітчизняна війна 1812 р., малоросійські козаки, козацькі полки, історичний спадок.

Автор предпринял попытку проанализировать взгляды, идеи исследователей XIX–XXI ст. на данные события, а также осмыслить и определить ценность исторического наследия с современной точки зрения.

Ключевые слова: историография, методологические принципы, Отечественная война 1812 г., малороссийские казаки, казачьи полки, историческое наследие.

The author of the article makes an attempt to analyze the views and ideas of researchers XIX–XXI centuries about these events, understand and determine the value of the historical heritage with a modern point of view.

Keywords: historiography, methodological principles, Patriotic war, malorosyiskie's cossacks, cossack's regiments, historical heritage.

Проблемою участі малоросійського козацтва у Вітчизняній війні 1812 р. — важливою сторінкою історії унікального елементу соціальної структури Російської імперії — займалися різні дослідники протягом XIX–XX ст. Актуальність даного питання, особливо на тлі відзначення двохсотріччя епохальної події, не викликає сумнівів. Усю сукупність поглядів, ідей істориків на дані події слід проаналізувати й визначити цінність того історичного багажу, який нам дістався у спадок від учених-попередників.

У центрі уваги дослідників, передусім, перебувало питання вивчення найрідкіснішого соціального явища — козацтва, яке за своїми світоглядними, правовими, військовими, соціально-економічними аспектами займало своєрідне становище в Російській імперії. Так звані малоросійські козаки по праву мали всі вищезгадані характеристики. Визначний історик Зенон Когут (Канада), на підтвердження цього, у своїй монографії писав: «У процесі приведення української соціальної структури до відповідності з імперською моделлю найбільш невизначеним було становище козаків. У серці імперії не існувало жодної подібної групи населення»¹.

За Зводом законів Російської імперії, під поняттям «козак» розумівся певний тип військовослужбовця, який офіційно перебував на службі в імператора, а

місцем його постійного проживання було спеціально створене військове поселення². Під дефініцією «малоросійські козаки» імперський законодавець називає особливу категорію державних селян, які проживали на території Лівобережної України. Але, на думку деяких учених, наприклад, В.М. Орлика, «сліпо» покладатися на визначення в тогочасних правових актах «козаків», як одну з груп державних селян, «було б не цілком коректно, адже їх політико-правові статуси значно різнилися, особливо це стосувалося питань особистої свободи, права переходу в інші податні стани, права винокуріння і землеволодіння»³.

Малоросійське козацтво, як група населення, на початку XIX ст. здебільшого знаходилася у Чернігівській та Полтавській губерніях. Процес її формування припадає на другу половину XVIII ст. паралельно з намаганням царату пристосувати соціальні стани колишньої Гетьманщини у відповідність до системи Російської імперії. Малоросійськими козаками могли вважатися колишні реєстрові козаки, що числилися за списками реорганізованої козацької верстви під час ревізії 1782 р.⁴

Остаточно викристалізувалися в окрему станову одиницю малоросійські козаки завдяки іменному указу Катерини II від 3 травня 1783 р.: «О податях с купечества, мещан, крестьян и других обывателей...». Відтоді було поширено кріпосне право на теренах Лівобережної України. Усі ті нащадки козаків, які не змогли довести свою приналежність до реєстрового стану роком раніше, ставали поміщицькими підданими, ті ж, кому це вдалося, залишалися особисто вільними⁵.

Малоросійське козацтво протягом XIX ст. було активно задіяне Російським урядом в ході декількох військових кампаній. Козаки Чернігівської та Полтавської губерній брали участь у війні з Наполеоном 1812 р., під час придушення національно-визвольного руху в польських землях 1830–1831 рр. та 1863 р. і в Кримській війні 1853–1856 рр. Однак найбільш важливим за масштабами і за кількістю мобілізованих козаків є їхня участь у боротьбі з наполеонівськими військами 1812 р.

До останньої третини XIX ст. праці, присвячені Вітчизняній війні 1812 р., містили загальні відомості про різноманітні військові події, щодо участі малоросійського козацтва досліджень не існувало. Наводилися дані про участь українських земель у формуванні ополчення, збір фінансової допомоги для війська⁶. Книги цього часу містять описову інформацію про створення малоросійського козацького війська, кількість полків та загальну чисельність козацьких кінних угруповань у питанні організації іррегулярних військ і загонів, які не увійшли до ополчення⁷. Тобто, до проблем історії малоросійського козацтва зверталися фрагментарно і лише в контексті формування загального ополчення та висвітлення подій військового театру часів Вітчизняної війни 1812 р.

В останній третині XIX ст. відбувається своєрідний «прорив» у сфері дослідження історії тимчасових козацьких об'єднань на теренах України, зокрема й малоросійського козацтва. Даний період визначається помітною інтенсифікацією розвитку історіографії питання участі малоросійського козацтва у

війні 1812 р., з'являється ціла низка творів видатного українського історика і педагога, родом з Пирятинщини, учня В.Б. Антоновича — М.І. Стороженка⁸. Його праця «К истории малороссийских козаков в конце XVIII и в начале XIX века», що була опублікована в серії номерів журналу «Киевская старина», стала фундаментальним і основоположним джерелом вивчення історії малоросійського козацтва загалом та його участі у війні 1812 р. зокрема. У цьому дослідженні автор дає цілісну характеристику такої соціальної групи, як малоросійські козаки, їх походження, становище, участь в імперських війнах.

Подіям Вітчизняної війни М.І. Стороженко приділяє четверту частину своєї роботи. Своєрідною предтечею до цього розділу є його праця «Малороссийское ополчение 1812 года»⁹. У своїх дослідженнях М.І. Стороженко наводить інформацію про звернення тогочасного малоросійського генерал-губернатора Я.І. Лобанова-Ростовського з обіцянками до козаків про відміну рекрутського набору й утворення особливого українського війська на постійній основі у разі швидкого формування козацьких кінних частин¹⁰. М.І. Стороженко негативно сприймає постать цього генерал-губернатора. Він наголошував, що розпорядження Я.І. Лобанова-Ростовського з приводу організації та постачання війська розорили козацьке населення: «Участие козаков в снаряжении ополчения, при непосильных требованиях, предъявленных вообще к малороссийскому населению, сильно их разорило, и они долго не могли оправиться»¹¹.

Історик також наводить основну інформацію про структуру кінних козацьких полків, їх чисельність, склад офіцерів, обмундирування, якою зброєю повинні володіти козаки, на кого лягав тягар забезпечення воїнів усім необхідним (кіннями, насамперед)¹².

М.І. Стороженко у своїй праці вказує, що через повільний процес формування військ козаки не готові були взяти активну участь у бойових діях (думка науковця не збігається з твердженнями інших істориків, які наводять приклади активної участі козаків у війні 1812 р. — *Прим. авт.*), але, все ж таки, вони отримали певні пільги: звільнення від рекрутського набору, «от всех других податей и сборов, кроме подымной по три рубля и за право винокурения по одному рублю»¹³. Однак ці пільги були неадекватні у зіставленні з обіцянками: «Таким образом, обещания князя Лобанова-Ростовского, что рядовые козаки навсегда останутся принадлежащими к украинскому войску, а офицеры будут пользоваться правами службы даже тогда, когда полки распустятся в дома свои, с сохранением и содержанием формы, только и оправдались в отношении этой последней»¹⁴. Отже, головного козакам так і не надали, а саме — їх позбавили можливості утворення козацького війська на постійній основі. До речі, надані пільги проіснували недовго, протягом 1819–1820 рр. козаки знову були поставлені на рекрутський набір і зрівняні стосовно податків з іншим «казенным» населенням¹⁵.

Причиною невідповідності обіцяних і наданих пільг М.І. Стороженко вважає наступне: «Вследствие непосильных требований... малороссийские козаки лишились возможности принять участие в отражении грозного неприятеля и заслужить таким образом обещанные Лобановым-Ростовским монаршие ми-

лости»¹⁶. Після відміни раніше наданих пільг частину козаків (двадцять п'ять тисяч) було переселено на землі Чорноморського війська. Головною причиною переселення М.І. Стороженко вважає «удаление из Малороссии наиболее волелюбивого элемента, разочарованного в своих ожиданиях»¹⁷.

Внесок М.І. Стороженка в історіографію питання, яке досліджується, полягає в тому, що він був першим об'єктивним, неупередженим істориком, який повернувся обличчям до даної проблеми і зберіг для наступних поколінь істориків безцінний матеріал для вивчення. Велика заслуга М.І. Стороженка ще й у тому, що він у ті часи сміливо назвав козаків найбільш волелюбним елементом соціальної структури Російської імперії, і підкреслив факт побоювання з боку царату цієї групи населення.

На зламі ХІХ–ХХ ст. та у перші роки ХХІ ст. вийшов ряд праць, присвячених козацьким військовим формуванням Російської імперії, створенню ополчення, бойовим діям, але про малоросійське козацтво у них згадувалося вкрай побіжно¹⁸. Наприклад, у праці В.Х. Казіна «Казачьи войска...» іде лише короткий хронологічний опис дій по формуванню малоросійських кінних козацьких полків¹⁹. Але зрівнятися за важливістю та фундаментальністю вивчення історії малоросійського козацтва з М.І. Стороженком може тільки І.Ф. Павловський²⁰. Його праці вкрай важливі, оскільки він користувався під час свого дослідження цінними архівними матеріалами, чимало з яких до нього ніхто не опрацював. Значну увагу історик приділяв питанням організації війська, листуванню Я.І. Лобанова-Ростовського з М.І. Кутузовим, відмічав, які права мали офіцери і звичайні козаки при малоросійських кінних полках, якими були фізичні та матеріальні вимоги до ополченців і козацького товариства²¹.

І.Ф. Павловський дає коротку характеристику місця формування кожного полку, кількості козаків у ньому та з яких повітів вони мобілізувалися. Також він наводить інформацію про те, що, коли полки були вже готові вирушати, часто ті з дворян, хто займався їх організацією до походу, писали листи до Я.І. Лобанова-Ростовського з проханням про відмову від бойової служби. Мотиви були різними, людей можна було зрозуміти. Деякі не могли продовжувати службу через хвороби, отримані за десятки років перебування у війську, або за сімейними обставинами²². Князь Я.І. Лобанов-Ростовський задовольняв дані клопотання й заміняв таких офіцерів іншими. Малоросійські козаки, як зазначав відомий поет І.П. Котляревський, який брав участь у формуванні полків, «большей частью поступают в казаки с удовольствием, охотностью и без малейшего уныния»²³.

І.Ф. Павловський знайшов важливі й яскраві факти, які свідчили про ставлення місцевої влади та звичайних людей до козаків і ополчення: «Кап. Рудницкий отправил заранее в Сосницкий уезд коллежского регистратора Свириденко для устройства переправы через реку Десну, но когда последний явился к назначенному месту, то паром... был снят, сняты были столбы, канаты... Свириденко обратился за содействием к заседателю нижнего земского суда, но тот ответил..., что полк и сам может переправиться... И обо всем этом пришлось хлопотать Рудницкому с его казаками без всякого содействия со стороны

местного земского начальства»²⁴. Це все відбувалося всупереч прямому розпорядженню генерал-губернатора всіма засобами сприяти діяльності ополчення. На цьому неприємності п'ятого полку не закінчилися. Коли козаки прибули до одного з поселень на своєму шляху, їх не зустрів городничий, виникли проблеми з квартируванням. Люди відмовлялися виконувати рішення городничого й пускати козаків до своїх осель. Так і залишилися козаки з нічим, оскільки їм також не надали ані припасів їжі, ані пасовиська для коней. У зв'язку з таким негативним ставленням до ополченців із боку цивільного населення І.Ф. Павловський робить припущення «про низький рівень дисципліни». Можливо, це пов'язане з хронічною нестачею офіцерського складу у полках²⁵.

І.Ф. Павловський наводить приклади незадовільного матеріального забезпечення війська, зокрема, поганого стану озброєння тощо: «Слишком поспешное формирование полков было причиной, что полки отправились в поход далеко не в лучшем виде, о чем есть данные генерала Кудашева, осматривавшего их несколько раз. Осмотрев в феврале 1813 г. вскоре по прибытии полтавский 7-й полк, он нашел большой недостаток в командах...»²⁶. Проблеми різноманіття кольорів форми, її зношення вирішувалися за рахунок самих козаків. Показовими є клопотання полкового командира М. Свечки на ім'я генерал-губернатора з проханням дозволу для 6-го полтавського полку брати за рахунок держави у цивільних продовольство, на що він отримав відписку з вказівкою звертатися до київської провіантської комісії, а на прохання вислати козакам кожи Я.І. Лобанов-Ростовський відповів: «Хотя полушубки не положено, но поелику всякий обыватель их имеет, то каждый козак свой собственный из дому требовать может и семейству или обществу его легче дать оный, нежели нового человека, который... от стужи изуродован будет...»²⁷.

Великий масив фактологічної інформації І. Ф. Павловський наводить про чисельні зловживання дворян із рядів офіцерського складу, які, користуючись своїм становищем, відверто експлуатували козаків, вимагали від них гроші, намагалися нажитися за рахунок державних та коштів козацького товариства, які були призначені для закупівлі припасів, коней тощо²⁸.

У другій частині своєї статті «Малороссийское казачье ополчение в 1812 году по архивным данным», опублікованої в жовтневому номері «Киевской старины» за 1906 рік, учений вдається до опису саме військових подій. Він вказує, що козацьке ополчення брало активну участь у боротьбі з французьким військом. Наголошує, що малоросійські кінні козацькі полки брали участь і в закордонному поході. Однак ставлення до них із боку військового керівництва не змінилося. Знову фігурує лист вже відомого козацького командира М. Свечки на ім'я генерал-губернатора: «Стоящие здесь войска совершенно обезмонетились..., ибо за десять месяцев не получаем жалованья, нами уже заслуженного, а более прискорбно смотреть на нижних чинов, которые, в довольно уже холодное время, несут службу в ветхой одежде и без обуви...»²⁹.

Отже, історик неодноразово підкреслював несприятливі фактори і проблеми, які побутували у війську, не закривав очі на це й показував, що козаки брали активну участь у війні та проявляли неабиякий патріотизм і відданість

справі. І.Ф. Павловський пов'язував таку активність з обіцянками влади скасувати рекрутські набори і зберегти на постійній основі козацькі військові частини.

Таким чином, праці І.Ф. Павловського зіграли важливу роль у справі становлення дореволюційної історіографії вивчення участі малоросійського козацтва у війні 1812 р. Головним його здобутком є те, що він наважився показати незадовільну картину фактичного стану війська, утримання якого було повністю перекладено на плечі козаків. Обіцянки уряду і військового керівництва по суті виконані не були. Праці І.Ф. Павловського і на сьогодні є багатющою джерельною базою для дослідників.

У перші два десятиліття радянської влади вийшли праці, що містять незначну інформацію про різноманітні аспекти історії малоросійського війська³⁰. Різким поштовхом для дослідження теми участі козаків у наполеонівських війнах стала Друга світова війна. Здебільшого, українське питання тут педалювалося в контексті поширення патріотичних настроїв серед населення Союзу на прикладі героїзму предків³¹.

У той час своєрідний погляд на українське питання та використання козацької військової сили відобразилося у дослідженнях істориків діаспори 30-х років ХХ ст.³²

Значний внесок у розробку участі малоросійських козаків у військових подіях 1812 р. здійснили радянські дослідники у 1950–1960-х рр. Головним чином використання малоросійських козацьких військ розглядається як фактор тісного зв'язку між народами-братами, коли українці «під керівництвом росіян» разом боронили незалежність і державу³³. На відміну від викладених фактів та зауважень І.Ф. Павловського, в цих працях вказується, що козацькі війська мали все необхідне для ведення бойових дій, стан полків абсолютно задовільний, місцеве населення без вагань намагалося віддати на спорядження ополчення гроші, майно, коштовності³⁴.

Радянський історик Б.С. Абаліхін у своїх дослідженнях активно займався темою участі українського народу у війні 1812 р.³⁵ У його працях вагомим аспектом є фактологічний матеріал саме військових подій та участі у них козаків зокрема. Він підкреслює деякі негативні фактори під час формування кінних козацьких полків (хронічна нестача кадрів офіцерського складу, погане військове укомплектування козаків, свавілля дворян)³⁶. Б.С. Абаліхін вказує, що подекуди козацькі товариства виставляли людей більше ніж вимагалось, на відміну від них, дворяни-офіцери під будь-яким приводом намагалися уникнути служби³⁷. Однак, завдяки матеріалам, викладеним І.Ф. Павловським, можна побачити, що такі мотиви нерідко були суттєві та виправдані. Про причини активної участі українців у створенні ополчення вчений говорить саме так: «Вторжение наполеоновской армии в Россию вызвало среди украинцев мощное патриотическое движение, которое было выражением свободолюбия и братской солидарности с русским народом. Благодаря высокому энтузиазму населения на Украине в короткий срок было сформировано 70-тысячное земское и казачье ополчение...»³⁸.

У радянський період історіографія даної проблеми рухалася в контексті загальнонаукових тенденцій. На важливий масив наукової складової досліджень нашаровувався пласт ідеології та певних соціальних чи ідейних «замовлень» існуючої влади. Або під час подій Другої світової війни, або в річницю «возз'єднання» України з Росією, або у подальші часи — простежувалися певні цілі та мотиви, а саме — необхідність патріотичного піднесення населення задля боротьби (яке повинно було проходити «під братнім керівництвом російського народу»), чи пропагування ідей спорідненості й нерозривності слов'янських народів під патронатом знову ж таки росіян.

Після отримання незалежності Україною та падіння ідеологічної цензури у вітчизняних істориків настав своєрідний «зоряний час». Наприкінці ХХ — на початку ХХІ ст. дослідники повернулися обличчям до історії козацтва з нових, свіжих, неспотворених цензурою поглядів.

Серед фундаментальних праць, присвячених як козацтву загалом, так і малоросійським козакам, треба виділити двотомник «Історія українського козацтва. Нариси» за редакцією В.А. Смолія, де у другому томі міститься основна інформація про участь малоросійських козацьких полків у війні 1812 р., та праці «Малоросійське генерал-губернаторство, 1802–1856: функції, структура, архів» й «Генерал-губернаторства в Україні: ХІХ — початок ХХ ст.» історика В.С. Шандри³⁹.

У своїх роботах В.С. Шандра приділяє значну увагу різноманітним аспектам історії Малоросійського генерал-губернаторства, в тому числі й питанням участі тамтешніх козаків у військових кампаніях Російської імперії. Дані проблеми розкриваються через призму діяльності генерал-губернаторів. Дослідниця наголошує на тому, що, на відміну від Я.І. Лобанова-Ростовського, в особі його наступника на посаді генерал-губернатора М.Г. Репніна, малоросійське козацтво отримало палкого захисника своїх інтересів, який боронив їх пільги і права⁴⁰.

У монографії «Податкова політика Російської імперії в Україні в дореформений період» В.М. Орлика питанням фіскальної політики влади по щодо козацького стану надається важливого значення. Вчений вказує, що ставлення до козацтва з боку царату, що виявлялося в податковій політиці, змінювалося разом із зовнішньо- і внутрішньополітичними умовами та факторами, які мали місце в певний момент⁴¹. Це був своєрідний метод «батога і пряника». В.М. Орлик ретельно аналізує важливі грошові аспекти фінансування малоросійських полків, забезпечення яких лягло на плечі козацьких товариств. Він, порівнюючи матеріальні витрати цих товариств у грошовому еквіваленті, підкреслює, що на утримання військових одиниць козаки витратили більше коштів, аніж вони «зекономили» завдяки 8-річній податковій пільзі⁴². Автор наголошує на тому, що у ставленні козацьких товариств до формування кінних полків єдності не було. Певні кола мали профранцузькі настрої, й, на відміну від ентузіастів, які виставляли козаків навіть більше аніж від них було потрібно, намагалися бойкотувати рекрутський процес. Крім того, були зафіксовані випадки, коли козацькі товариства накладали на сім'ї козаків, які брали участь у бойових діях, надвисокі побори⁴³.

Фрагментарно про малоросійські козацькі полки згадується у статті Є.Д. Петренка, який здебільшого займається вивченням долі українських переселенців на Кубані⁴⁴. Цікавою є праця В.В. Ададурова про ставлення наполеонівського уряду до козацтва⁴⁵. Про малоросійських козаків як прямих нащадків запорожців, що не втратили той дух і традиції своїх предків, писав О. Кухарук⁴⁶. Прилучився до питання використання російською владою малоросійського козацтва такий учений, як Ф.Ф. Стоянов⁴⁷. На базі «Своду законів Российской империи» М. Міц робить детальний аналіз еволюції правового статусу малоросійського козацтва щодо виконання рекрутських та земських повинностей⁴⁸.

Отже, історією участі малоросійського козацтва у війні 1812 р. активно займалися історики протягом трьох століть. Завдяки численним дослідженням істориків-попередників і сучасників чимало проблем, що стосуються малоросійського козацького війська та його участі у війні з Наполеоном, було висвітлено. Однак цілий ряд принципових аспектів залишився поза увагою дослідників. Сучасна історіографія нагально потребує системного аналізу усього комплексу соціально-економічних, ідеологічних, світоглядних і політико-правових причин, які спонукали малоросійських козаків активно вступати до лав ополченців. Немає цілісного та об'єктивного порівняння внеску малоросійських козаків у перемогу зі справедливістю наданих їм пільг згідно урядових обіцянок. Завдяки технологічному прогресу й багатьом іншим чинникам сучасні історики мають змогу залучити широкий масив інформації для зіставлення різноманітних аспектів участі малоросійських козаків у війні з іншими тимчасовими або постійними козацькими формуваннями Російської імперії тих часів. Задля вирішення нагальних проблем, що стосуються такого феноменального явища, як козацтво взагалі, й малоросійське козацтво зокрема, потрібні з нових методологічних принципів і поглядів системні, комплексні та фундаментальні праці, які не були б заангажовані ідеологічним впливом і під час створення вбирали в себе не тільки вітчизняний, але й загальносвітовий історіографічний досвід.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

¹ Когут З. Російський централізм і українська автономія: Ліквідація Гетьманщини, 1760–1830. — К.: Основи, 1996. — С. 241.

² Міц М. Рекрутська та земські повинності малоросійського козацтва в першій половині XIX ст. (за «Сводом законів Российской империи») // Чорноморська минушина. Вип. 5. — Одеса: принт-студія «Абрикос» СПД Бровків О.В., 2010. — С. 41.

³ Орлик В.М. Податкова політика Російської імперії в Україні в дореформений період: Монографія. — Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2007. — С. 272.

⁴ Бачинська О.А. «Малоросійські козаки» XIX ст.: соціо-демографічна характеристика та територіальне розселення // Історико-географічні дослідження в Україні: Збірник наукових праць. Інститут історії України НАН України. — Число 12. — К.: Інститут історії України, 2012. — С. 15.

⁵ Стороженко Н.В. К истории малороссийских козаков в конце XVIII и в начале XIX в. // Киевская старина. — 1897. — № 4. — С. 125.

⁶ *Ахшарумов Д.И.* Историческое описание войны 1812 года. — СПб.: Санкт-Петербургская Императорская типография, 1813. — 135 с.; *Ахшарумов Д.И.* Описание войны 1812 года. — СПб., 1819. — 289 с.; *Михайловский-Данилевский А.И.* Описание Отечественной войны 1812 года. Часть II. — СПб., 1843. — 415 с.

⁷ *Богданович М.И.* История Отечественной войны 1812 года: Том II. — СПб.: Тип. торгового дома С. Струговщика, Г. Потихонова, Н. Водова и Ко, 1859. — С. 86–88.

⁸ *Стороженко Н.В.* Малороссийское ополчение 1812 года. — К.: Тип. Ун-та Св. Владимира, В.И. Завадского, 1891. — 10 с.; *Стороженко Н.В.* К истории малороссийских козаков в конце XVIII и в начале XIX в. // Киевская старина. — 1897. — № 4. — С. 124–156; № 6. — С. 460–483; № 10. — С. 115–131; № 11. — С. 143–156; № 12. — С. 332–350.

⁹ *Стороженко Н.В.* Малороссийское ополчение 1812 года. — С. 2–10.

¹⁰ *Стороженко Н.В.* К истории малороссийских козаков... — С. 473–474.

¹¹ Там же. — С. 476.

¹² *Стороженко Н.В.* Малороссийское ополчение 1812 года. — С. 2–5.

¹³ *Стороженко Н.В.* К истории малороссийских козаков... — С. 477–478.

¹⁴ Там же. — С. 478–479.

¹⁵ Там же. — С. 480–481.

¹⁶ *Стороженко Н.В.* Малороссийское ополчение 1812 года. — С. 9.

¹⁷ *Стороженко Н.В.* К истории малороссийских козаков... — С. 481.

¹⁸ *Китицын П.* Полтавское дворянское ополчение 1812–1814 годов // Киевская старина. — 1904. ... № 7–8. — С. 10–14; *Галушко Ю.А.* Казачьи войска России: краткий историко-хронологический справочник казачьих войск до 1914 года. — М.: Русский мир, 1993. — 231 с.

¹⁹ *Казин В.Х.* Казачьи войска: Справочная книга императорской главной квартиры / Под ред. В.К. Шенк. — СПб.: Типография В.Д. Смирнова, 1912. — С. 35.

²⁰ *Павловский И.Ф.* К истории Полтавского ополчения 1812 года // Киевская старина. — 1904. — № 3. — С. 110–111; *Павловский И.Ф.* Малороссийское казачье ополчение в 1812 году по архивным данным // Киевская старина. — 1906. — № 9. — С. 1–20; № 10. — С. 137–154; *Павловский И.Ф.* Участие И.П. Котляревского в формировании малороссийских казачьих полков в 1812 г. // Киевская старина. — 1905. — № 6. — С. 309–320.

²¹ *Павловский И.Ф.* Участие И.П. Котляревского в формировании... — С. 309–312; *Павловский И.Ф.* Малороссийское казачье ополчение в 1812 году по архивным данным // Киевская старина. — 1906. — № 9. — С. 1–7.

²² *Павловский И.Ф.* Малороссийское казачье ополчение... — С. 9–10.

²³ *Павловский И.Ф.* Участие И.П. Котляревского в формировании... — С. 315.

²⁴ Там же. — С. 319.

²⁵ *Павловский И.Ф.* Малороссийское казачье ополчение... — С. 11.

²⁶ Там же. — С. 14.

²⁷ Там же. — С. 16.

²⁸ Там же. — С. 14–18.

²⁹ *Павловский И.Ф.* Малороссийское казачье ополчение... // Киевская старина. — 1906. — № 10. — С. 137–139.

³⁰ *Клепацький П.* Дворянське земське ополчення (козаки) 1812 р. на Полтавщині // За сто літ. — К. — Кн. 5. — С. 6–21; *Свідзінський М.* До історії козаччини // Науковий збірник Харківської науково-дослідної кафедри історії української культури. — Ч. 5. — Харків, 1927. — С. 3–64.

³¹ *Гербільський Г.Ю.* Українські козацькі полки і українське ополчення у Вітчизняній війні 1812 р. — 1943. — 20 с.; *Стрельский В.И.* Участие украинского народа в Отечественной войне 1812 г. // Наукові записки КДУ ім. Т.Г. Шевченка. — Т. XI. Вип. 2. — К, 1952. — С. 127–247.

³² *Борщак І.* Наполеон і Україна. З невідомих документів і з тогочасними ілюстраціями. — Львів, 1937. — 129 с.

³³ *Ивашин А.В.* Боевое содружество русского и украинского народов в Отечественной войне 1812 г. // Вопросы истории. 1954. — № 4. — С. 104.

³⁴ Там же. — С. 106–111.

³⁵ *Абалихин Б.С.* Украинское ополчение в войне 1812 года // Исторические записки. — Т. 72. — М., 1962. — С. 87–118; *Абалихин Б.С.* Історіографія українського ополчення Вітчизняної війни 1812 р. // Український історичний журнал. — 1962. — № 5. — С. 99–104.

³⁶ *Абалихин Б.С.* Украинское ополчение в войне 1812 года. — С. 97, 106–108.

³⁷ Там же. — С. 97.

³⁸ Там же — С. 118.

³⁹ Історія українського козацтва: Нариси: У 2 т. / Редкол. А. Смолій та ін. — К.: Вид. дім «Киево-Могилянська академія», 2007. — Т. 2. — С. 349–352; *Шандра В.С.* Малоросійське генерал-губернаторство, 1802–1856: функції, структура, архів. — К., 2001. — 356 с.; *Шандра В.С.* Генерал-губернаторства в Україні: ХІХ — початок ХХ ст. / Інститут історії України НАН України. — К., 2005. — 427 с.

⁴⁰ *Шандра В.С.* Генерал-губернаторства в Україні... — С. 107.

⁴¹ *Орлик В.М.* Податкова політика Російської імперії в Україні... — С. 273.

⁴² Там само. — С. 275–280.

⁴³ Там само. — С. 277–278.

⁴⁴ *Петренко Є.Д.* Українське козацтво в останній чверті ХVІІІ — на початку ХХ ст. // Проблеми історії України ХІХ — початку ХХ ст. — К.: Інститут історії України НАН України, 2008. — № 15. — С. 129–133.

⁴⁵ *Ададуров В.В.* Українське козацтво в уяві французького уряду Наполеона І // Україна в Центрально-Східній Європі. — № 6. — К.: Інститут історії України НАН України, 2006. — С. 391–418.

⁴⁶ *Кухарук А.* Запорожское наследство. Украинское казачество после ликвидации Запорожской Сечи // Родина. — 2004. — № 5. — С. 82–84.

⁴⁷ *Стоянов Ф.Ф.* Використання російською владою військового потенціалу українського козацтва Лівобережної України у першій третині ХІХ ст. // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. — Запоріжжя, 2005. — Вип. 19. — С. 93–95.

⁴⁸ *Миц М.* Рекрутська та земські повинності малоросійського козацтва... — С. 41–51.

Стаття надійшла до редколегії 19.11.2012.